

Боркошев М.М., Мийзамов М., Кочкорова Г.А., Орунбаев Т.А.

ТОГУЗ КОРГООЛ МАДАНИЯТЫ ЖАНА БАЛДАРДЫН ТАРБИЯСЫ

Боркошев М.М., Мийзамов М., Кочкорова Г.А., Орунбаев Т.А.

КУЛЬТУРА ТОГУЗ КОРГООЛ И ВОСПИТАНИЕ ДЕТЕЙ

M. Borkoshev, M. Myizamov, G. Kochkorova, T. Orunbaev

THE CULTURE THE GAME TOGUZ KORGOOL AND CHILDREN'S PARENTING

УДК: 372.8.363

Бул макалабызда элдик оюндардын балдарды тарбиялоодогу мааниси жана мүмкүнчүлүктөрү жөнүндө сөз кылабыз. Ар бир эл өзүнүн каада-салты, үрп-адаты менен гана эмес өздөрүнө тийешелүү болгон (салттык) улуттук оюндары менен да өзгөчөлөнүп турат. Улуттук оюндар элдик тарбиянын ажырагыс бир бөлүгү. Оюндарды ойноо менен өспүрүмдөр практикалык ишмердүүлүккө көнүгүп, ден-соолуктарын чындашып, өз алдынча аракет жасоого үйрөнүшөт, ошондой эле оюндар моралдык жана эстетикалык рахат алышат. Оюндар оюнчуларды кеңири ой жүгүртө билүүгө, эсте тутуу билүүгө, байкагыч-баамчылдыкка, туруктуулукка, чечкиндүүлүккө, кыраакылыкка, тапкычтыкка, айлакердикке, эпчилдикке, ийкемдүүлүккө тарбиялайт. Айтор адамдын башка бардык жакшы сапаттарына көнүктүрөт. Ошентип, оюндар тарбия берүүнүн комплекстүү каражаттарынын бири болуп эсептелет. Кыргызстанда 1972-жылдан баштап райондук, областкы, республикалык спартакиадалар өткөрүлүп келе жатат, ошондой эле оюн экинчи көчмөндөр оюнунун программасында эл аралык деңгээлде өткөрүлдү. Себеби тогуз коргоол оюну адамдан тунук сезимди жана тактикалык ой жүгүртүүнү талап кылат, анын ан сезимин, ойлоону жөндөмдүүлүгүн өстүрөт.

Негизги сөздөр: улуттук оюндар, маданият, элдик чыгармачылык, билим берүү, логика, чечим.

В этой статье рассматриваются воспитательные возможности, значение национальных игр, а также их роль и место в педагогическом процессе. Каждый народ имеет свои обычаи, обычаи, в том числе и национальные игры, которые передаются из поколения в поколение. У кыргызского народа есть игра, которая называется «Тогуз коргоол». Она воспитывает молодежь правильно думать, принимать верное решение, дает духовное и эстетическое наслаждение. По мнению ученых эта игра комплексно воспитывает молодежь. Улучшаются память и мышление. Она способствует развитию логического мышления. Было бы хорошо если игру включить в программу общеобразовательных школ. Игра «Тогуз коргоол» часто встречается в произведениях устного народного творчества. В эпосе «Манас» ярко и четко показаны соревнования по всем видам национальных игр, в том числе и «Тогуз коргоол». В нее играли парами, группами, между селами. В настоящее время в нее играют не только кыргызы, но и представители разных национальностей ближнего и дальнего зарубежья. Растет количество играющих в «Тогуз коргоол» в таких странах как Америка, Филиппины, Монголия, Казахстан. Игра «Тогуз коргоол» по словам Ч.Айтматова «прошла очень трудный путь и дошла до сегодняшнего дня». По мнению ученых игра «Тогуз коргоол» возникла намного раньше таких игр как шахматы и шашки. Ежегодно с 1972 г. в Кыргызстане проводятся соревнования в районном, областном и республиканском масштабе. Нужно отметить, что желающих участвовать в соревнованиях с каждым годом становится больше и больше.

Ключевые слова: национальные игры, культура, народное творчество, образование, логика, решение.

This article discusses educational opportunities, the importance of national games, as well as their role and place in the pedagogical process. Each nation has its own rituals, customs, including national games, which are passed down from generation to generation. The Kyrgyz people have a game called «Toguz korgool». It educates young people to think correctly, make the right decision, and gives spiritual and aesthetic pleasure. According to scientists, this game comprehensively educates young people. Memory and thinking improve. It promotes the development of logical thinking. It would be good if the game is included in the curriculum of secondary schools. The game «Toguz korgool» is often found in works of oral folk art. The epic "Manas" vividly and clearly shows competitions in all types of national games, including «Toguz Korgool». It was played in pairs, in groups, between villages. Currently, it is played not only by Kyrgyz, but also by representatives of different nationalities from near and far abroad. The number of players playing Toguz Korgool is growing in countries such as America, the Philippines, Mongolia, and Kazakhstan. The game «Toguz korgool» according to Ch. Aitmatova «has gone through a very difficult path and has reached today». According to scientists, the game «Toguz korgool» originated much earlier than such games as chess and checkers. Every year since 1972, competitions have been held in Kyrgyzstan on a regional, regional and republican scale. It should be noted that there are more and more people who want to participate in competitions every year.

Key words: national games, culture, folk art, education, logic, solution.

Ар бир эл өзүнүн каада-салты, үрп-адаты менен гана эмес өздөрүнө тийешелүү болгон (салттык) улуттук оюндары менен да өзгөчөлөнүп турат.

Улуттук оюндар элдик тарбиянын ажырагыс бир бөлүгү. Оюндарды ойноо менен өспүрүмдөр практикалык ишмердүүлүккө көнүгүп, ден-соолуктарын чындашып, өз алдынча аракет жасоого үйрөнүшөт, ошондой эле оюндар моралдык жана эстетикалык рахат алышат. Оюндар оюнчуларды кеңири ой жүгүртө билүүгө, эсте тутуу билүүгө, байкагыч-баамчылдыкка, туруктуулукка, чечкиндүүлүккө, кыраакылыкка, тапкычтыкка, айлакердикке, эпчилдикке, ийкемдүүлүккө тарбиялайт. Айтор адамдын башка бардык жакшы сапаттарына көнүктүрөт. Ошентип, оюндар тарбия берүүнүн комплекстүү каражаттарынын бири болуп эсептелет.

Кыргыздын улуттук оюндарынын түрлөрүн мектепке чейинки жана жалпы орто билим берүү окуу жайларынын дене-тарбия сабагынын программаларына расмий түрдө киргизилиши азыркы учурдагы балдарды улуттук каада салттар аркылуу тарбиялоодогу жетишкендиктеринин бири болуп калды.

Учурда коомдо жүрүп жаткан өзгөрүүлөр, мейкиндешүү процесстери, илимий-техникалык жаңылануулар дене-тарбия жана спорт боюнча адистерин даярдоо программасына тийгизген таасирлери аябагандай чоң жана көп багыттуу. Ошондуктан педагогдун негизги милдети окуучуларга тарбия берүү менен бирдикте, окуу-тарбия берүүдө улуттук оюндардын жана спорттук таймаштардын көнүгүүлөрүн жана каражаттарын колдонууну усулдук жактан негиздеп, алардын атуулдук милдеттерин терең түшүндүрүп берүү, окуучулардын активдүүлүгүн, өз кызматына жана милдеттерине чыгармачылык менен аракеттенүүсүн калыптандыруу.

Улуттук спорт оюндарын педагогикалык процесстерде колдонууда жана аларды өнүктүрүүдө, кыргыз элинин ата-бабалардан калган салттуу оюндарын, урп-адаттарын, оюн-зоокторун, салт-санаасын сактап калуу жана аларды өркүндөтүү жолу менен жаштардын эстетикалык талаптарын канааттандыруу, жаштарды жарандык жана инсандык тарбиялоо жолдорун таап, кыргыздын улуттук оюндарын ачыла элек терең философиялык негизин жана мазмунун аныктап, баалуулуктарын белгилеп, алардын тарбиялык мүмкүнчүлүктөрүн багыттуу колдонуу керек. Кыргыз элинин салттуу оюндары тарбиялык олуттуу функцияны аткарып келген. Ошондуктан алардын усулдук мүмкүнчүлүктөрүн эске алуу зарыл. Бул оюндун шартына, эрежелерине баш ийүү, ар бир оюнчу өзүнүн функциясын так аткаруу, белгиленген максатка атаандаштык жана кызматташтык аркылуу жетүү болуп саналат.

Дене маданияты адистеринин педагогикалык чеберчилигин калыптандырууда салттык оюндардын жана улуттук спорт таймаштарынын баалуулугун колдонуу процессинде эстетикалык категориялар жана мүнөздөмөлөр өтө маанилүү болуп эсептелинет. Мисалы: ордо оюнунда – оюнчулар чүкөнү таамай атышы үчүн эң ыңгайлуу абалды тандап алып, кыймылдын техникалык ыкмасын так туура, келишимдүү жана жыйынтыктуу аткаруусу керек. Ошол эле учурда спортчунун жүрүм-туруму, оюнга болгон мамилеси да оюндун шартына жооп бериши керек. Тогуз-коргоолдун жекече түрүндө оюнчулардын кыймыл-аракеттеринен, татыктуу таймашуусунан тышкары, тактиканын жасалгасы, анын көлөмү, коргоолдун өнүтүүсү да мелдештин жобосуна ылайык болуусу зарыл.

Тогуз коргоол оюну, маданияттуу эс алууда, руханий дуйнону калыптандырууда, бош убакытты маңыздуу өткөрүүдө, улуттук маданияттарды жакындаштырууда маанилүү каражат болуп эсептелет. Оюн өз алдынча аракет жасоого үйрөтөт, ошондой эле эстетикалык жана моралдык рахат алышыт. Тогуз коргоол оюну кенири ой жүгүртө билүүгө, эске тутуу билүүгө, чыгармачылык менен элестете билүүгө, чечкиндүүлүккө, тапкычтыкка, тез тыянак чыгара билүүгө кө-

нүктүрөт. Оюн комплекстүү тарбия берүү каражаттарынын бири болуп эсептелет.

Тарыхый оозеки адабият булактарында, кыргыз элинин маданиятын даназалаган көптөгөн чыгармалардын ичинен эпостук чыгармалар орчундуу орунду ээлейт. Кыргыздын сыймыгы болгон, коломдүү, тарыхый окуяларга бай жана маданиятыбыздын түгөнгүс кенчи болуп саналган оозеки чыгармасы Манас эпосу. Кыргыз элинин байыркы дене тарбиясын изилдөө Манас эпосунда кыргыздардын турмушунда кенири таралган ар түрдүү оюн-зооктор, мелдештер кызыктуу жана көркөм көрсөтүлгөн. Тогуз коргоол Манас эпосунда мындай сүрөттөлгөн:

Жалпак жыгач чаптырып,
Чараларын оюшуп
Бир жагына бир тогуз,
Бир жагына бир тогуз
Үй чыгарып коюшуп,
Ою менен олтуруп,
Ташын салып толтуруп,
Тогуз коргоол ойгону.
«Ордо», «Тогуз коргоол» - деп,
Жаш Манас кылып койгону.

Тогуз коргоол – кыргыздын эң байыркы элдик акыл оюндарынын бири. Кыргыз элинин көчмөн шартына жараша тогуз коргоол оюнунун тактасы кийинчерээк эле пайда болгон, илгерирээк көбүнчө жерге эле чукурча казылып жасалган. Кийинчерээк таш, жыгачтан жасалып колдонула баштаган. Коргоолду койдун коргоолунан, чоподон, чөптөрдүн уругунан, жыгачтан жасаган. Кыргыз эли байыртадан эле акыл оюндарына, Бош убактыларында маданияттуу жана көнүлдүү эс алууга көңүл бөлүшкөн. Маданияттуу бош убакытты пайдалануунун бири ар түрдүү оюндар болгон. Айылдар жайлоодогу конуштар арасында тогуз коргоол оюну боюнча өз ара мелдештер уюштурулган. Жеңүүчүлөргө байге ыйгарылып башка конуштар менен мелдешке чыгышкан.

Тогуз коргоол оюну байыртадан кыргыздын улуттук акыл оюну болуп, кыргыз эли менен кылымдар бою жашап келе келет. Мындай оюнду кыргыз эле эмес бир тууган казак эли дагы ойноп келе жатат. Казактар бул оюнду «тогуз кумалак» деп аташат. Оюнду ойноп жаткан адамдардын математикалык жана тактикалык ойлоо жөндөмдүүлүгүн өнүктүрөт. Оюнду эки оюнчу ойнойт. Катышуучулардын жашы чектелбейт. Оюндун максаты – мүмкүнчүлүк болушунча көп коргоол топтоого аракет жасоо. Оюндун жыйынтыгында кайсы оюнчунун упайлары көп болсо, ошол оюнчу жеңишке ээ болот.

Борбордук Азияда эң байыркы элдердин бири кыргыз эли экендиги тарыхта белгилүү. Атактуу жазуучу Чыңгыз Айтматов «Оюн өзүнүн узак тарыхый жолунда татаал кылымдарды башынан өткөргөн» - деп айткан. Ошондуктан эпикалык маданияттын эң

бийик үлгүлөрүн жаратууга жетишкен. Тамыры тарыхтын түпкүрүнө кеткен кыргыз элинин оюн-зоокторунун да тамыры терең, географиясы кенен. Тогуз коргоол кыргыз элинин эн бир сүйүктүү оюндарынын бири болуп эсептелет.

Тогуз коргоол оюну кээ бир адабияттарда шахмат, шашки оюндарынан да илгери жаралгандыгы жөнүндө айтылып жүрөт. Ал эми түдүк Американын кээ жергиликтүү индеецтеринде тогуз коргоолго окшоп кеткен «Калах» деген ат менен биздин тогуз коргоолго окшогон оюндары белгилүү болсо, Африкадагы элдерде «Мангул» деген оюндары бар. Изилдөөчүлөрдүн айтуусунда тогуз коргоол сыяктуу оюн Филиппинде дагы кездешет, Мажаристанда жана Монголдордо дагы биздин оюнга окшош оюн ойнолуп жүргөндүгү белгилүү. Бул оюн акыркы мезгилде кыргыз, казак жана өзбек элдеринин арасында кенири жайылтыла баштады.

Кыргызстанда 1972-жылдан баштап райондук, областык, республикалык спартакиадалар өткөрүлүп келе жатат, ошондой эле оюн экинчи көчмөндөр оюнунун программасында эл аралык денгээлде өткөрүлдү. Себеби тогуз коргоол оюну адамдан тунук сезимди жана тактикалык ой жүгүртүүнү талап кылат, анын ан сезимин, ойлоону жөндөмдүүлүгүн өстүрөт.

Тогуз коргоол оюнунда чубатуу, ооз ачуу, таш талак деген терминдер дагы иштетилет. Тогуз коргоол оюну оюнчунун эсептоо, логикалык жана тактикалык ойлоону чеберчилигин өстүрүп, бош убакытты маданияттуу өткөрүү, эрмек эс алуу учун да ойнолот. Оюнду эки киши ойнойт, тогуз коргоолдун негизин эки тарабында он сегиз чункур үй, ортосунда жанаша эки казына жана 162 коргоол болот. Тогуз ар бир уянын аталышы төмөнкүдөй аталат: 1. Куйрук. 2. Ат өтпөс. 3. Жаман үй. 4. Текилдек. 5. Бел. 6. Далы. 7. Эки тишти. 8. Көк моюн. 9. Ооз.

Ойноор алдында ар бир үйгө тогуздан коргоол салынат, ар бир оюнчуга тогуз үй, бир казына жана 81 коргоол таандык болот.

Оюн төмөнкү эреже менен ойнолот. Оюнчулар тутум боюнча кезектешип жүрөт, ар бир жүрүштө оюнчу каалагандай уясындагы коргоолдорду бирөөнү ордуна калтырып, солдон онго карай ар бир үйгө бирден таратат. Жүрүштүн натыйжасында акыркы түшкөн үй саналат, эгерде коргоолдордун саны жуп болсо жүрүш жасаган оюнчу коргоолдорду алат. Андан кий-

ин кезек-кезек менен жүрүшөт. Оюнчулар өздөрүнүн уясындагы коргоолдорду жуптап, атаандашынын коргоолдорун алууга аракеттенет. Утуп алган коргоол 81ден ашса ошол оюнчу жеңишке жетет, ал эми коргоолдордун саны барабар болсо, тең чыккан болот. Коргоолду алуу максатында оюнчу атаандашынын үйлөрүнөн бир туз күтүүгө укуктуу. Эки таштуу үйгө келип, акыркы коргоол түшсө, анда туз деп аталат, бирок андан албайт. Оюн бүткүндө тузга түшкөн коргоолдор казынага салынат, дагы бир шарты тогузунчу уяга туз коюуга болбойт.

Тогуз коргоол оюнун математика сабагында окуучуларга үйрөтүү – бул чоң ийгиликке алып келет. Себеби окуучуларда математика сабагына болгон кызыгуу жаралат. Бул оюндун манызы математикалык амалдарды оозеки аткарып, көптөгөн сандарды эске тутуп, алдыга стратегиялык тактикалык пландарды коюп, аларды ишке ашыруу болуп саналат. Жыйынтыктап айтканда окуучулардын арифметикалык амалдарды так аткаруу, оозеки эсептөө, алдыда турган проблеманы чечүү жолдорун ойлоп табууга көнүгөт. Биз сабак өткөндө окуучулардын алдына проблема таштап, аларды ойлоонууга жана туура чечим кабыл алууга, билимдүү болууга түрткү берүүбүз зарыл. Келечек - жаштардын колунда! Жаштарды тарбиялоо биздин колубузда! Ар бир өтүлгөн сабак жугумдуу болушу шарт. Себеби сапаттуу билим - жаркын келечек - деп бекеринен айтылган эмес.

Адабияттар:

1. Анаркулов Х.Ф. Кыргыз эл оюндары. - Бишкек: Кыргызстан, 1991.
2. Анаркулов Х.Ф. Кыргызские народные подвижные игры и физические упражнения. - Бишкек, 2003.
3. Токторбаев С. Өспүрүмдөр оюндары. - Бишкек, 1991.
4. Уметова Е.Э. Игра в системе народной педагогики. - Бишкек, 1998.
5. Саралаев М.К., Букуев М.О. Мамбеталиев.С.М. Манастан калган оюндар. - Бишкек, 1995-ж.
6. https://librebook.me/skazanie_o_manase/voll/2
7. Касмалиев А.С. Кыргыздын улуттук спортунун түрлөрүнүн жаштарды эстетикалык жактан тарбиялоодо колдонулушу: Материалы научной конференции: Современное состояние и перспективы развития национальной физической культуры. - Бишкек, 2005-ж.
8. https://librebook.me/skazanie_o_manase/voll/2
9. Боркошев М.М. Кыймылдуу оюндар, бала тажрыйба жана койгойлор. / Наука новые технологии и инновации Кыргызстана. - №9, 2015. - С. 105.